

מתן תורה וארץ ישראל

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש יתרו פרשה ה - סיבות חיצוניות וסיבות פנימיות

אמר רבי שמעון בן אלעזר: אם בשבע מצות שנצטוו בני נח, שקבלו עליהן אינן יכולין לעמוד בהן, קל וחומר למצות שבתורה. משל למלך שמנה לו שני אפטרופסין, אחד ממונה על אוצר של תבן ואחד ממונה על אוצר של כסף ושל זהב. זה שהיה ממונה על התבן נחשד - והיה מתרעם על שלא מנו אותו על אוצר של כסף ושל זהב ... והלא דברים קל וחומר, ומה אם בשבע מצות שנצטוו בני נח לא יכלו לעמוד בהם, על אחת כמה וכמה בכל המצות שבתורה.¹

ומפני מה לא ניתנה תורה בארץ ישראל? שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם, לומר: לפי שנתנה תורה בארצו, לפיכך לא קבלנו עלינו.² דבר אחר: שלא להטיל מחלוקת בין השבטים, שלא יהא זה אומר בארצי נתנה תורה, וזה אומר בארצי נתנה תורה.³ במדבר ובאש ובמים - לומר לך, מה אלו חנינם לכל באי העולם, כך דברי תורה חנינם לכל באי העולם.⁴

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש יתרו פרשה א - במדבר במקום הפקר

ויחננו במדבר - נתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר. שאילו נתנה בארץ ישראל, היו אומרים לאומות העולם אין להם חלק בה. לפיכך ניתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר, וכל הרוצה לקבל יבוא ויקבל.⁵

¹ ובמסכת עבודה זרה ב ע"ב: "עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים - מאי ראה? ראה ז' מצות שקבלו עליהן בני נח ולא קיימום. כיון שלא קיימום עמד והתירן להן". פתיחה זו של המכילתא מזכירה לנו את המדרשים על הקב"ה שהיה מחזר אחרי אומות העולם לתת להם את התורה והם סירבו לה. ראה ספרי דברים פיסקא שמג: "ויאמר ה' מסיני בא - כשנגלה הקב"ה ליתן תורה לישראל לא על ישראל בלבד הוא נגלה אלא על כל האומות. תחילה הלך אצל בני עשו אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לו: מה כתוב בה? אמר להם: לא תרצח אמרו כל עצמם של אותם האנשים ואביהם רוצח הוא ... ועל חרבך תחיה. הלך אצל בני עמון ומואב אמר להם: מקבלים אתם את התורה? אמרו לו: מה כתוב בה? אמר להם: לא תנאף ... הלך אצל בני ישמעאל אמר להם מקבלים אתם את התורה אמרו לו מה כתוב בה אמר להם: לא תגנוב ... וכן לכל אומה ואומה שאל להם אם מקבלים את התורה ... לא דיים שלא שמעו אלא אפילו שבע מצות שקבלו עליהם בני נח לא יכלו לעמוד בהם". ראה גם במכילתא שלנו פרשה ח ועוד. אז מה המסקנה? לכאורה פשוטה, שיש להתייחס מהגויים, להניח אותם בצד ולהתרכז בישראל. תורת ישראל היא לעם ישראל ולפיכך סביר שתינתן בארץ ישראל. לא כך?

² לא כך! לא כפי שיכולנו לחשוב מהקטע הראשון. היא הנותנת, אומר חלק זה של המדרש, למרות שהגויים סירבו לקבל את התורה, ואולי דווקא בשל כך, היא ניתנה במדבר ולא בארץ ישראל. וכל כך למה? "שלא ליתן פתחון פה". מה פירוש הדבר? לסלק טענות אפשריות? של מי ובשל מה? ממה החשש "מה יאמרו הגויים"? הרי הם סרבו! או שמא בכ"ז להשאיר דלת פתוחה?

³ בקטע זה, מציע לנו המדרש רעיון בכיוון אחר לגמרי. למה לא ניתנה התורה בארץ ישראל? מסיבה פנימית לגמרי. שלא להטיל מחלוקת בין השבטים. הדבר מזכיר את בנין בית המקדש, אבל שם נמצאה פשרה. ראה מסכת יומא יב ע"א: "מה היה בחלקו של יהודה - הר הבית, הלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין - אולם, והיכל, ובית קדשי הקדשים. ורצועה היתה יוצאת מחלקו של יהודה ונכנסת לחלקו של בנימין, ובה היה מזבח בנו". אם כך, שתינתן גם התורה בהר המוריה ונמצא פשרה בין השבטים! שם הרי יושב בית הדין הגדול בלשכת הגזית "שממנו יוצאת תורה לכל ישראל" (מסכת סנהדרין פרק יא משנה ב). ראה גם שיר השירים רבה פרשה א הדימוי של האבן שעליה ישב ר' אליעזר בן הורקנוס להר סיני (ע"ר ר' יהושע בר הפלוגתא הגדול של ר' אליעזר!). אז מדוע באמת שלא תינתן התורה בהר המוריה וייווצר רצף מהאבות (העקידה), דרך מתן תורה ועד בית המקדש (ובית המדרש)? האם משום שבבית המקדש לא נמנעה מחלוקת (לא בבית ראשון ולא בבית שני) וח"ח שמחלוקת דומה תהיה גם בתורה? אולי גם לא ניתנה התורה במקום "שממנו יוצאת תורה לכל ישראל", בשל הרצון להפריד בין מתן תורה ובין הוראת התורה ולימודה (ועשיית הדין על פיה)? ואולי תורה שבכתב לחוד ותורה שבע"פ לחוד? ראה איך הרמב"ם (הלכות ממרים פרק א הלכה א) מגדיר את בית הדין הגדול בירושלים: "בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חק ומשפט יוצא לכל ישראל, ועליהן הבטיחה תורה, שנאמר: על פי התורה אשר יורוך - זו מצות עשה. וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן". השווה לשון זו עם לשון המשנה הנ"ל במסכת סנהדרין. ראה גם מסכת תענית טז ע"א: "מאי הר המוריה? פליגי בה רבי לוי בר חמא ורבי חנינא. חד אמר: הר שיצא ממנו הוראה לישראל, וחד אמר: הר שיצא ממנו מורא לאומות העולם". דווקא על רקע זה, מתן תורה עצמו, בסיני דווקא ולא בהר המוריה.

⁴ לאחר הסיבה של "לא ליתן פתחון פה" ולאחר הסיבה שלא להטיל מחלוקת, הנה סיבה שלישית המייצגת השקפה אחרת, רחבה ופתוחה כפתחו של אולם (עירונין נג ע"א). התורה היא חנינם, כמו מדבר, אש ומים. הן בממד ציר הזמן, במעבר מדור לדור: "מה אני בחינם, אף אתם נמי בחינם" (גדרים לז ע"א) והן במימד המקום וקהל היעד: "דברי תורה חנינם לכל באי עולם". ואין לך מרחב ומקום בחינם ובראשיתי כמו המדבר. ובלשון מדרש במדבר רבה א ז: "למה במדבר סיני? מכאן שנו חכמים: בג' דברים ניתנה התורה: באש ובמים ובמדבר... ולמה ניתנה בג' דברים הללו? אלא מה אלו חנינם לכל באי העולם, כך דברי תורה חנינם הם שנאמר: הוי כל צמא לכו למים". בכל מקום ישוב בני אדם יש תשלום כלשהוא, שום דבר לא בחינם ולא תמים. וכבר הרחיבו בנושא זה בדברינו [תורה ומדבר](#) בפרשת במדבר (ושם הבטחנו לזון פעם בנושא נתינת התורה וארץ ישראל והנה קיימנו את הבטחתנו).

⁵ ראה בהמשך המדרש שם שהתורה לא נתנה בחשאי ובשקט כי אם בקולות וברקים, לא בלילה כי אם ביום ("ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר"). ראה גם איך נוכח שם בלעם, כנציג אומות העולם ומרגיע אותם שהעולם לא להיחרב. ובילק"ש ישעיהו רמז תסג (עיבוד של שתי מכילתות?) הנוסח הוא: "א"ר יוסי: אמר הקב"ה: בתחילה לא נתתי את התורה לא במקום ארץ חושך ולא במקום סתר ולא במקום אפלה, אלא במדבר נתנה התורה במקום הפקר. שאילו ניתנה התורה בארץ ישראל היו אומרים להם לאומות העולם: אין לכם חלק בה. לכן נתנה במדבר דימוס פרהסיא במקום הפקר. לומר, כל הרוצה לקבל יבוא ויקבל". מתן התורה בארץ ישראל היה כביכול מצמצם אותה ופוגם באוניברסליות שלה ובפתיחותה לכל. וכבר הרחיבו על כך בדברינו [תורה לאומית](#)

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יג פסוק (יז) ויהי – קרוב יום מתן תורה

"דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא" - קרוב יום מתן תורה שיעמדו בו ישראל לפני הר סיני.⁶

בראשית רבה פרשה נד סימן ב – השבועה לפלשתים

"ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקר לי ולניני ולנכדי" (בראשית כא כג) - עד כאן רחמי האב על הבן. אמר ר' אבא בר כהנא: עד כאן לאחים השותפין. אמר ר' יוסי בר' חנינא: "ויויבי חיים עֲצֻמו" (תהלים לח כ) - מה שניתן לאברהם לשבעה דורות, ניתן לאבימלך לשלושה. למה "לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים" (שמות יג יז)? שעדיין היה נכדו קיים.⁷

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מס' דויהי פתיחתא – המדבר כמקום מחנך ומצרף

"דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא" - ... דבר אחר: כל שכן לא הביאן הקב"ה דרך פשוטה לארץ ישראל, אלא דרך המדבר. אמר הקב"ה: אם אני מביא עכשיו את ישראל לארץ, מיד מחזיקים אדם בשדהו ואדם בכרמו והם בטלים מן התורה. אלא אקיפם במדבר ארבעים שנה שיהיו אוכלין מן ושותין מי הבאר והתורה נבללת בגופן. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר: לא ניתנה התורה לדרוש אלא לאוכלי המן ושיון להם אוכלי תרומה.⁸

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דעמלק יתרו פרשה ב – ארץ ישראל היא על תנאי

שלשה דברים נתנו על תנאי: ארץ ישראל ובית המקדש ומלכות בית דוד. חוץ מספר תורה ובריתנו של אהרן שלא נתנו על תנאי. ארץ ישראל מנין, שנאמר: "השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' בכם" (דברים יא יז).⁹

מול תורה אוניברסאלית בפרשה זו. כעת אולי נוכל לומר שגם הדעה במכילתא הראשונה: "שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם, לומר: לפי שנתנה תורה בארצו לפיכך לא קבלנו עלינו", נאמרה בגישה חיובית ולא שלילית. ויותר משהיא מתחשבת עם הגויים שלא רצו לקבל את התורה, היא משאירה להם דלת פתוחה ופתחון פה, בפרט לגרים שבאים לחסות תחת כנפי השכינה. וגם על כך הרחבנו בדברינו **מורשה קהילת יעקב** בפרשת וזאת הברכה. ראה גם דברינו **כולנו גרים** בחג השבועות. ולא רק לגרים, גם לבני עשו אחינו התאום יש מעמד מיוחד בנושא זה. ראה פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פסקא יב - בחדש השלישי: "למה בחדש השלישי? שלא ליתן לאומות העולם פתחון פה לומר: אילו נתן אף לנו את התורה, היינו עושים אותה. אמר להם הקב"ה: ראו באיזה חודש נתתי את התורה, בחדש השלישי, במזל תאומים. שאם ביקש עשו הרשע להתגייר ולעשות תשובה ולבוא וללמוד תורה, יבוא וילמד ומקבלו אני. לפיכך נתנה בחודש השלישי".

⁶ ראה גם פסיקתא דרב כהנא פסקא יב: "אמר הקב"ה לישראל: בני, היו קורין את הפרשה הזאת בכל שנה ואני מעלה עליכם כאילו שאתם עומדים לפני הר סיני ומקבלין את התורה. אימתי? בחודש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים (שמות יט א)". מעמד הר סיני, יותר משהוא מבוא (תנאי, כפי שנראה להלן) לכניסה לארץ ישראל הוא חלק בלתי נפרד מיציאת מצרים, כדברי הקב"ה למשה בתחילת השליחות (שמות ג יב): "וְזֶה לְךָ הָאֵתָּה כִּי אֲנִי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֶךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה". יש אמנם דרך קצרה ללכת ישר לארץ ישראל, "כי קרוב הוא", אך זהו קיצור דרך מסוכן וכרוך במלחמה (פיסית ורוחנית). מה שאין כן התורה. היא אינה יכולה לחכות לכניסה לארץ. ולעם של בעלי מומים שלא מוכשר עדיין לקבל את התורה (ראה קהלת רבה ג ב, במדבר רבה ז א) "יעשה לו נס ויתייצב בתחתית ההר במקום ובזמן שנועד לו, בחודש השלישי לצאתו ממצרים, על מנת לקבל את התורה. כי קרוב הוא מה שאמר ה' למשה בהוציאך את העם ממצרים וכו'. התכנית האלוהית הייתה יציאה ממצרים אל המדבר, ישירות למעמד מתן תורה "על ההר הזה" ומשם בדרך הקצרה לארץ ישראל: גאולת מצרים – מתן תורה במדבר – ארץ ישראל. אלא שחטא המרגלים גרם. (וחטא העגל גם הוא עיכב? וכל עשיית המשכן? שאלה). ועדיין, הסתירה בפסוקים בין ההווה אמינא ללכת ישר לארץ ישראל שמופיעה בראש פרשת בשלח ובין ההנחיה "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה" בעינה עומדת וכבר הרחבנו בנושא זה בדברינו **לא דרך ארץ פלשתים** בפרשת בשלח.

⁷ בברית בין הבתרים אומר הקב"ה מדוע לא ירש אברהם וזרעו המידי את הארץ: "כי לא שלם עוון האמור עד הנה" ויצחק כידוע חוזר ומחדש את **הברית עם הפלשתים** שהיא חלק מאי ירדתו למצרים. ראה גם מדרש במדבר רבה יד א שמזכיר את המגבלות שיש לישראל עם עוד אומות: "שלשה אומות אסר הקב"ה לישראל לכשנכנסו לארץ לירש את ארצם ... מואב ... אדום ... פלשתים", כל אחד וסיבתו (ראה המדרש שם). מחד גיסא, אין האומות רוצים להצטרף לקבלת התורה ומאידך גיסא, אי אפשר להתנחל בארץ כנען. אז מה נעשה? נחכה עם מתן תורה עד שישלם עוון האמורי? ועד אז יחיו בני ישראל בלא תורה?

⁸ ואכן, חשש זה התאמת בתקופת השופטים, ראה רות רבה פתיחתא ב מה שאירע עוד בימי יהושע כשנכנסו לארץ ועסקו בחלוקתה והתנחלותה, שלא התפנו אפילו לחלוק כבוד אחרון ליהושע: "באותה שעה נחלקה א"י והיתה חילוקה חביבה עליהם יותר מדאי, והיו ישראל עוסקין במלאכתן, זה עוסק בשדהו זה עוסק בכרמו זה עוסק בזיתיו זה עוסק בפוצמו לפרש". חוסר מתן הכבוד האחרון ליהושע, ששימר את תורת משה, מסמל שם את ההתפרקות הכללית של תקופת השופטים בהם כל אחד פנה לעיסוקיו ו'אוי לדור שופט את שופטיו ואוי לדור שופטיו צריכים להישפט". והקשר למתן תורה עולה בבירור מפתיחתא א שם. ראה דברינו **בימי שופט השופטים** במגילת רות. ורבי שמעון בר יוחאי לשיטתו כפי שהארכנו לזון בדברינו **ואספת דגנן** בפרשת עקב.

⁹ ארץ ישראל, כמו בית המקדש והריבונות הלאומית (מלכות בית דוד) כולם נתנו על תנאי (לא אצל עמים אחרים, רק בעם ישראל). אבל התורה לא. התורה קיימת גם בחוץ לארץ, גם במצבים של אבדן הריבונות וחורבן בית הבחירה. לפיכך לא ניתנה התורה בארץ ישראל שעתידה להשתומם ולא בהר המוריה מקום המקדש, שעתיד להיחרב. כנגד דברים אלה אפשר להעמיד את דברי רבי אליעזר בנו של ר' שמעון בן יוחאי, תנא ארץ ישראל מובהק, במכילתא יתרו (ממנה אנו מרבים לצטט הפעם) פרשה י: "שלש מתנות טובות ניתנו לישראל ואומות העולם מתאוין להם, ולא ניתנו להם אלא בייסורין. ואלו הן: תורה וארץ ישראל והעולם הבא". ארץ ישראל והתורה מחוברים בייסורים, בפרט ייסורי בני הארץ שמשמרים את התורה ונאחזים בה גם בתנאים הקשים

ספרי דברים פסקא מג ד"ה דבר אחר – תורה בחוץ לארץ

"ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי אלה וגו' " - אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ, היו מצויינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה. אמר לה: הוי מקושטת בתכשיטיך, שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים. כך אמר הקב"ה לישראל: בני היו מצויינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אומר: "הציבי לך ציונים" (ירמיה לא כ) - אלו המצות שישראל מצויינים בהם. "שימי לך תמרורים" (ירמיה לא כ) - זה חורבן בית המקדש. וכן הוא אומר: "אם אשכחך ירושלם וגו' תדבק לשוני וגו' " (תהלים קלז ה - ו).¹⁰

ספרי דברים פסקא לז ד"ה והיה עקב – תורת ארץ ישראל

תבל, זו ארץ ישראל, למה נקרא שמה תבל על שם תבל שבתוכה, איזהו תבל שבתוכה זו תורה שנאמר: "בגוים אין תורה" (איכה ב ט), מיכן שהתורה בארץ ישראל.¹¹

מסכת שבת דף קמה עמוד ב – תלמידי חכמים שבבבל

"הבאים ישרש יעקב יציץ ופרח ישראל" (ישעיה כז ו)¹², תני רב יוסף: אלו תלמידי חכמים שבבבל, שעושין ציצין ופרחים לתורה.¹³

בראשית רבה פרשה יא סימן ד – עוד שבח לתורת בבל

וירבי ישמעאל בר' יוסי שייליה לרבי, א"ל: בני בבל בזכות מה הן חיים? א"ל: בזכות התורה. ובני ארץ ישראל בזכות מה? א"ל: בזכות מעשרות. ואנשי חוצה לארץ בזכות מה? א"ל: בזכות שהן מכבדין את השבתות וימים טובים.¹⁴

ביותר ומנקודת מבטם הם כרוכים זה בזה (וכן כרוך בהם התקווה והייחול הסופי הוא העולם הבא). הייסורים כרוכים את התורה וארץ ישראל, אבל לא המסורת ולא כוונת המחוקק הראשונית שהפרידו ביניהם. וברגע שנפרדה החבילה ולא עמדו בייסורי הארץ, חו"ח שתיפרד גם חבילת התורה ותישכח מישראל. ראה דברינו [כי לא תשכח מפי זרעו](#) בפרשת וילך.

¹⁰ והמדרש מסיים שם: "שיתי לבך למסילה דרך הלכת (ירמיה לא כ) - אמר להם הקב"ה לישראל: ראו באלו דרכים הלכתם ועשו תשובה, מיד אתם חוזרים לעריכם, שנאמר: שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה (ירמיה לא כ). לא יכולנו שלא להביא מדרש זה כתגובה ותשובה למדרש מכילתא שלפניו (ומדרשי מכילתא האחרים). שים לב ששניהם דורשים את אותם פסוקים מהפרשה השנייה של קריאת שמע! זה לכאן, שארץ ישראל ניתנה על תנאי (שלא כתורה); וזה לכאן, שכל ייעודה של התורה הוא בארץ ישראל וקיום המצוות בגולה איננו אלא אמצעי שלא תשכח התורה ותוכל להתחדש בבוא העת, כשיעשו תשובה ויחזרו לשבת בארץ ישראל. ראה דברינו [קיום המצוות בארץ](#) בפרשת ראה. שים לב איך שני מדרשי ארץ ישראל מובהקים כמו המכילתא וספרי מתוכחים זה עם זה בקשר שבין התורה וא"י. ועדיין אין כל זה בהכרח נוגד את הרעיון שמעמד הר סיני ומתן תורה היו דווקא במדבר ולא בארץ ישראל. אפילו מדרש ספרי יכול להסכים לרעיון בסיסי זה. ראה הערה 3 לעיל בדבר ההבחנה בין מתן תורה ובין קיומה, לימודה והוראתה. בפרט התורה שבע"פ: משנה, תלמוד, ספרות ההלכה (שולחן ערוך) וכו'.

¹¹ מדרשים רבים יש לנו בשבח תורת ארץ ישראל ולא נביא כמובן את כולם. ראה, בראשית רבה טז ד (ויקרא רבה יג ה): "וזהב הארץ היא טוב - מלמד שאין תורה כתורת ארץ ישראל ולא חכמה כחכמת ארץ ישראל ... מקרא, משנה ותלמוד, תוספתא ואגדה". ראה דבריו של ר' זעירא שעלה מבבל לארץ ישראל, ויקרא רבה לז ד: "אמר רבי זעירא אפילו שיחתן של בני ארץ ישראל תורה היא". הוא ר' זעירא (או זירא) שעלה מבבל, בניגוד לדעת רבו רבי יהודה והתענה מאה ימים על מנת לשכוח את התורה, שלמד בבבל (שבת מא ע"ב, כתובות קי ע"ב, בבא מציעא פה ע"א). עוד מדרשים רבים יש לנו בשבח תורת ארץ ישראל. כולם, כמובן, מדרשי ארץ ישראל מובהקים: מכילתא, ספרי, בראשית רבה, ויקרא רבה, פסיקתא דרב כהנא ועוד. ומשם התגלגלו למדרשים מאוחרים, כגון פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים פרשת ואתחנן דף ז ע"ב: " ... כאשר צוני ה' אלהי. מה אני בחינם אף אתם בחינם. לעשות כן בקרב הארץ. מלמד שאין התורה כולה מתקיימת אלא בארץ". ובמדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק ל: "וירא והנה באר בשדה. זו סנהדרין: ג' עדי צאן. אלו ג' שורות של עשרים ושלושה שהיו יושבין לפניו: כי מן הבאר הוא יסקו העדרים. שמשם היו פוסקין את ההלכה: והאבן גדולה. זו מופלא שבבית דין: ונאספו שמה כל העדרים. אלו תלמידים שבארץ ישראל: וגללו והשקו. שמשם יוצאה תורה לכל ישראל. והשיבו את האבן על פי הבאר למקומה. שהיו נושאים ונותנים בדבר ז' שבתות, עד שמעמידין אותו על פירקו".

¹² פסוק הפותח את הפטרת פרשת שמות – תחילת שעבוד מצרים.

¹³ מנגד אפשר להביא מקורות רבים המשבחים את מרכז התורה שבבבל. אמנם הכל מקורו בארץ ישראל, בגלות בית ראשון, שמשם באו גולי בבל הראשונים; ראה תנחומא פרשת תזריע סימן יג: "צדקה עשה הקב"ה שהקדים והגלה גלות יכניה לבבל עם החרש והמסגר וכל גיבורי התורה וירדו לבבל ועשו תרביץ לתורה, שאילולי כן היתה התורה משתכחת בגלות" (ראה נוסח רחב ועשיר יותר בתנחומא נח ג): "מן אותה שעה עד היום ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גזרו עליהם שמו, ואף לימות המשיח אין חבלי של משיח רואין". בהמשך, החזירה בבל לארץ ישראל בריבית דריבית. ראה מסכת סוכה כ ע"א: "דאמר ריש לקיש: הריני כפרת רבי חייא ובניו. ובתחילה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה, חזרה ונשתכחה עלו רבי חייא ובניו ויסדה". שים לב שהדובר הוא ריש לקיש, חכם ארץ ישראל שבהזדמנויות אחרות לא היסס לבוא בחשבון מר עם בני בבל שלא עלו לארץ (ראה יומא ט ע"ב), אבל המקור המספר הוא בבלי! וכך גם בתלמוד בבלי מסכת סוכה מד ע"א בפי ר' יוחנן, ראש בית המדרש הארץ ישראלי בטבריה, ע"פ רשי" שם: "והיה אומר רבי יוחנן לבני ארץ ישראל: סבור הייתי שתורה שלכם, שלא גליתם מארצכם ולא היה לכם טירוף הדעת, אבל ראיתי שהיא של בני בבל, שאף על פי שגלו, עמדה הם חכמת החרש והמסגר שגלו עם יכניה". והדברים רחבים ומורכבים ואכמ"ל.

מסכת שבת דף מא עמוד א – אסור לעלות לארץ ישראל

רבי זירא הוה קא משתמיט מדרב יהודה, דבעי למיסק לארעא דישראל. דאמר רב יהודה: כל העולה מבבל לארץ ישראל עובר בעשה, שנאמר: "בבלה יובאו ושמה יהיו" (ירמיהו כז).¹⁵

מסכת מגילה דף כט עמוד א - בתי כנסיות שבבל, הר תבור וכרמל, הר סיני

תניא, רבי אלעזר הקפר אומר: עתידין בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל שיקבעו בארץ ישראל, שנאמר: "כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא" (ירמיהו מו יח). והלא דברים קל וחומר: ומה תבור וכרמל שלא באו אלא לפי שעה ללמוד תורה - נקבעים בארץ ישראל, בתי כנסיות ובתי מדרשות שקורין ומרביצין בהן תורה - על אחת כמה וכמה! דרש בר קפרא: מאי דכתיב: "למה תרצדון הרים גבנונים" (תהלים סח יז). יצתה בת קול ואמרה להם: למה תרצו דין עם סיני? כולכם בעלי מומים אתם אצל סיני.¹⁶

מסכת פסחים דף קיט עמוד ב – דוד מלך ישראל הוא המברך

עתידין הקב"ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להם: איני מברך שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידיה תורה לאוסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך, אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע, טול וברך! אומר להן: איני מברך, שלא זכיתי לכן.¹⁷ אומר לו לדוד: טול וברך: אומר להן: אני אברך, ולי נאה לברך, שנאמר: "כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא" (תהלים קטז).¹⁸

¹⁴ אם כבר באנו לעניין תורה בבבל (או תורת בבל) והשוואתה עם תורה בארץ ישראל (או תורת ארץ ישראל), שהוא עניין גדול ורחב ורבו בו המחקרים, הנה עוד מקור אחד. השווה נוסח בראשית רבה זה עם הנוסח בתלמוד הבבלי מסכת שבת קיט ע"א: "בעא מיניה רבי מרבי ישמעאל ברבי יוסי: עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמעשרין, שנאמר (דברים יד) עשר תעשר - עשר בשביל שתתעשר. שבבבל במה הן זוכין? - אמר לו: בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הן זוכין? אמר לו: בשביל שמכבדין את השבת". עולם הפוך יש כאן. במקור הארץ ישראלי (בראשית רבה) הנוסח הוא: "בזכות התורה" ואילו במקור הבבלי (מסכת שבת) הנוסח הוא: "בשביל שמכבדין את התורה". נראה שלא רק יריבות הייתה בין בני בבל ובני ארץ ישראל, אלא גם כבוד הדדי. הללו (בני א"י) הכירו בעובדה שיש תורה בבבל ותלמידי חכמים גדולים מצויים שם ואף עלו משם לארץ ישראל וחזקו את התורה בארץ (הלל, רב כהנא, ר' זעירא ועוד); והללו (בני בבל) הכירו בכך שהמקור והייקוד הוא, בתחילתו ובסופו של דבר, בארץ ישראל. אך בשום מקור מכל המקורות הנ"ל לא מצאנו הסתמכות על כך שמתן תורה היה בחוץ לארץ. לא חכמי ארץ ישראל ולא חכמי בבל מזכירים זאת. והמקורות לכך הלוא הם תנאיים ארץ ישראליים! (המכילתאות בהם פתחנו). אפשר שכולם הכירו בכך שזה עניין אחר. פה מדובר, כפי שכבר אמרנו, במתן תורה. באירוע החד-פעמי הנשגב של ירידת התורה לארץ ונתינתה לבני אדם, שמקומו במדבר מקום הפקר ודימוסאי, והוא מחוץ לכל הוויכוח על הגמוניה של תורה ועל אופן לימודה והעיסוק בה בבית המדרש.

¹⁵ ראה אריכות העניין וכל הוויכוח ביניהם במסכת כתובות קי ע"ב וכן סיפור דומה על רבי אבא במסכת ברכות כד ע"ב, שניהם, ר' זירא ורבי אבא, תלמידים של רב יהודה. אפשר שהנושא הזה אינו שייך לעניינינו ומדבר על מצבם ויחסיהם של בבל וישראל בתקופת האמוראים, אבל לומר בלשון "עובר בעשה", גם אם זו לשון מושאלת, כאילו יש איסור בתורה לעלות לארץ ישראל וללמוד שם תורה! אין ספק שכאן מדובר בקץ הגלות וחידוש היישוב בארץ לאחר החורבן היאך יבוא. בכל אותם מקורות שאין להחיש את הקץ, "שלוש השבועות" וכו'. אבל האם ייתכן שאמירה זו מתבססת גם אם בעקיפין ובאופן נסתר על העובדה שהתורה לא נתנה בארץ ישראל? אילו ניתנה התורה בארץ ישראל ג"כ היה רב יהודה אומר כך?

¹⁶ גם אם יש תורה בבבל ובגלויות אחרות (ראה בגמרא שם: "ואהי להם למקדש מעט, אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל. ורבי אלעזר אמר: זה בית רבינו שבבבל"), לעתיד לבוא היא תשוב ותקבע את מקומה בארץ ישראל. אבל שים לב לתבור ולכרמל שהשתרבו למדרש זה. מה הם עושים כאן? האין הם מזכירים לנו את מעמד הר סיני, את ההרים שרבו על מי תינתן התורה? ראה בראשית רבה צט א: "למה תרצדון הרים גבנונים - ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא. רבי יוסי הגלילי פתר קרא בהרים. בשעה שבה הקב"ה ליתן תורה בסיני, היו ההרים רצים ומדיינים אלו עם אלו. זה אומר: עלי התורה ניתנת! וזה אומר: עלי התורה ניתנת! תבור בא מבית אלים וכרמל מאספמיא. זהו שכתוב: חי אני נאם המלך ה' וגו' כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא (ירמיהו מו יח). זה אומר: אני נקראתי! וזה אומר: אני נקראתי! אמר הקב"ה: למה תרצדון הרים גבנונים? - כולכם הרים גבוהים, אלא גבנונים ... כולכם נעשה עבודת כוכבים על ראשיכם. אבל סיני שלא נעשה עבודת כוכבים עליו, ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז), וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ). אעפ"כ: אף ה' ישכון לנצח - בבית עולמים". לעתיד לבוא ייסגר המעגל עם התורה שבגולה והיא תחזור לארץ ישראל, כפי שהתבור והכרמל שבזכות שביקשו שתינתן עליהם התורה, נעקרו ממקומם המקורי ובאו לארץ ישראל. ותשוב השכינה לבית עולמים והתורה ללשכת הגזית אצל המזבח. והר סיני? לא שמענו שאף הוא יעקר ויבוא לארץ ישראל כפי שבאו תבור וכרמל וכפי שעתידיים בתי כנסיות שבגולה לחזור ולקבוע מקומם בארץ ישראל, מבית כנישתא דשף ויתב בית רבינו שבבל ועד אלטנוישול שבפראג. טוהר ההר שבמדבר, שלא הייתה מעולם עבודה זרה בראשו, יישאר כנראה גם לעתיד לבוא כמקום מתן תורה הבראשית. וכל כך למה? על מנת לתת חינוך לכל באי עולם. שכל הרוצה לקבל יבוא ויקבל ממקום הפקר ומדבר פרהסיא ודימוס.

¹⁷ יעקב לא מברך מפני שעבר על מה שכתוב בתורה (למרות שטרם ניתנה). משה לא מברך שכן לא זכה להיכנס לארץ ישראל. התורה שהוריד משמים ושנקראת על שמו לא מזכה אותו בברכה משום שלא הפכה לתורת ארץ ישראל. יהושע הוא מהבודדים שגם נכח במעמד הר סיני וגם זכה להיכנס לארץ. יהושע זכה לתורת ארץ ישראל! ראה בגמרא נדרים כב ע"ב שספר יהושע יחד עם חמישה חומשי תורה היה התנ"ך הראשוני: "אלמלא חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא". אז למי מתאים שיברך אם לא ליהושע? אבל ליהושע לא הייתה המשכיות. לא היה לו בן

שאליו יכול היה למסור את התורה ששמע בסיני ושהפך בכניסתו לארץ לתורת ארץ ישראל. את תורת ארץ ישראל יש לשמר ולהעביר לדורות הבאים.
¹⁸ ומי קפץ וברך? "אדמוני עם יפה עיניים" שמלכותו ניתנה על תנאי במכילתא לעיל, כמו ארץ ישראל בה מלך.